

Таким чином, ментальність української нації виявляється в усній народній творчості за допомогою цілого комплексу мовних форм і засобів, серед яких чільне місце відводиться символічним образам. Тому перспективою дослідження є розгляд інших архетипних образів-символів у мовній тканині української народнопоетичної творчості з метою окреслення концептуальної картини світу українського народу та національної специфіки фольклору взагалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк Г.І. Семантична характеристика архетипних слів-символів у поезії Лесі Українки / Г.І. Гнатюк // Мова і культура. – У 10 т. / Вип. 6. – Том III. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – Ч.2. – К., 2003. – С.174-182
2. Зборовська Н.В. Психологія і літературознавство / Н.В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2003. – 392 с.
3. Кононенко В.І. Символи української мови / В.І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.
4. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М. М. Маковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
5. Нойман Э. Искусство и время // К.Г. Юнг, Э.Нойман Психологический анализ и искусство. – М.: RELF-book, Ваклер, 1996. – С.153-195.
6. Соціально-побутові пісні / [упоряд. і передм. О.М. Хмільської]. – К.: Дніпро, 1985. – 331 с.
7. Українські народні ліричні пісні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 400 с.
8. Юнг К.Г. Избранное / К.Г. Юнг. – Минск: Попурри, 1988. – 448 с.
9. Юнг К.Г. Подход к бессознательному // К.Г. Юнг Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – С. 23-94.

УДК 811.161.2.81'36

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ПРЕФІКСІВ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ ВІЯВУ ОЗНАКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Митяй З.О., к. філол. н., доцент

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

У статті аналізується семантико-функціональна специфіка префіксальних прикметникових утворень на позначення неповноти вияву ознаки в сучасній українській мові.

Ключові слова: префіксальний спосіб творення прикметників, категорія кількісної градації ознаки, недостатній ступінь вияву ознаки.

Митяй З. О. СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА ПРИСТАВОК ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБОЗНАЧАЕМЫХ СТЕПЕНЬ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРИЗНАКА В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ / Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Україна.

В статье анализируется семантико-функциональная специфика приставочных прилагательных образований, обозначающих неполную степень проявления признака в современном украинском языке.

Ключевые слова: приставочный способ образования прилагательных, категория количественной градации признака, недостаточная степень проявления признака.

Mutyay Z.O. SEMANTIC AND FUNCTIONAL SPECIFICITY CONSOLE adjectives degree of manifestation SIGN LANGUAGE IN THE MODERN UKRAINIAN / Melitopol State University named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine.

The article analyzes the semantic and functional specificity of platformers adjectives entities designated part-time degree of manifestation of character in the modern Ukrainian language.

Keywords: prefixal method of forming adjectives, the category of quantitative trait grades, lack the degree of manifestation of the trait.

Прикметник як частина мови становить особливу форму мовних одиниць, які виявляють ознаки, властивості предметів. Притаманна йому семантико-граматична категорія ступенів якості передає градацію, інтенсивність вияву ознаки в предметі. Дослідження семантичних категорій як найбільш значущих, універсальних, що об'єктивуються в різних мовах, покладено в основу функціональної граматики, – стверджує О.В. Бондарко [5, с. 7].

Енциклопедія “Українська мова” повідомляє, що до системи семантичних категорій належить і категорія градації ознаки, функціонування якої ґрунтується на протиставленні форм за вираженням ними ступеня вияву якісної ознаки і властива тільки тим якісним прикметникам, що означають градуйовані, змінні щодо ступеня вияву ознаки [9, с. 609].

Проблема градації – одна з кардинальних лінгвістичних проблем, що пов’язується із ставленням мовця до мовленого, тобто до створеного ним повідомлення. Вибір градаційних засобів зумовлюється комунікативною метою, умовами мовленнєвої ситуації, історичними та соціальними факторами мовленнєвої діяльності. Вибір конкретного мовного засобу залежить від мовця. Такий вибір створює мовну особистість комуніканта, пов’язаного з поняттям норми. Українській мові властиві три ступеня якості – недостатній, помірний і надмірний.

Питання про статус форм, що виражають помірний, надмірний та недостатній ступені якості прикметників розглянуто в працях О.О. Потебні, О.М. Пешковського, В.В. Виноградова, І.І. Мещанінова, Л.А. Булаховського, Л.В. Щерби, Ю.О. Карпенка, А.П. Грищенко, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.В. Кравченко, О.К. Безпояско, М.В. Леонової, М.І. Греча, М.Я. Плющ та ін. Спеціально цій проблемі присвячене і дисертаційне дослідження С.Є. Олійник “Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові” [13].

Актуальність дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення універсальних рис у контексті національно-мовних картин світу, пріоритетністю опису семантичної деривації, як одного із засобів розвитку української мови. Останнім часом велика кількість лінгвістичних студій стосується саме вивчення різноманітних семантичних груп, які розглядаються у функціональному аспекті. Активний функціональний підхід дає змогу за допомогою мовних фактів, що передають зміст досліджуваного поняття, поєднати елементи мови, які містять такі поняття.

Об’єктом дослідження виступає категорія кількісної градації ознаки в сучасній українській мові. Предметом – семантико-функціональна специфіка префіксальних утворень на позначення неповноти вияву ознаки.

Словотвірний спосіб – один з найпродуктивніших способів вираження градаційного значення. Системно-структурне студіювання семантико-словотвірних категорій складається з аналізу структури, внутрішніх закономірностей відношень між мовними одиницями, що і визначає специфіку та граматичний тип мови, яка не є скупченням розрізнених фактів, а характеризується чітким внутрішнім зв’язком, організованим за певними законами. При дослідженні семантико-словотвірних категорій методом системно-структурного аналізу необхідно звертатися до специфічних для мовних одиниць ознак, що об’єднують і розрізняють одиниці між собою, зв’язки, співвідношення та протиставлення мовних одиниць, їхню функціональну єдність та цілісність, ієрархічний характер відношень, єдність плану вираження та значення.

У статті ми зупинимося на розгляді способів вираження в українській мові неповноти вияву ознаки префіксальними прикметниковими утвореннями. При проведенні дослідження зосереджуємо увагу на виявленні в сучасній українській мові префіксів ступенів якості, здатних при поєднанні з твірними основами прикметників модифікувати їхній кількісний вияв у бік неповноти.

Будь-яка категорія фіксується в мові за допомогою спеціальних засобів, якими, зокрема, виступають словотвірні форманти. Завдяки їм категорійні семи отримують формальне словотвірне вираження, – повідомляється в лінгвістичному енциклопедичному словнику [11, с. 216]. Суфікси і префікси ступенів якості, – зауважує К.Г. Городенська, – приєднуючись до твірних основ прикметників, розчленовують названу в мові ознаку, їхня семантична функція полягає в модифікації, тобто видозміні, кількісного її вияву й у напрямі неповноти, послаблення [2, с. 119].

Перш за все слід зауважити, що і в українській мові прикметники здатні до вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивувальної основи (ця градація стосується як зменшення, так і збільшення ознаки) та вираження оцінно-емоційних сем. Особливістю української мови є те, що при вираженні реальної збільшеності чи зменшеності вияву ознаки в семантиці прикметників-демінітивів незмінно присутні оцінно-емоційні та/або експресивні семи.

Концепція ознаки, яку виражають прикметники, істотно відрізняється від інших ознакових класів слів. Загальнокатегоріальне значення прикметника полягає у вираженні статичної (непроцесуальної) ознаки. Міра ознаки є специфічним денотативним (реальним) значенням; ознака як властивість предмета неможлива без своєї якісної і кількісної градації – спеціального виміру інтенсивності й повноти. Відображення засобами мови міри ознаки, вираженої граматичними формами, формує план змісту семантико-граматичних категорій прикметника.

Питання про відношення збільшених і зменшених утворень та ступенів порівняння лінгвісти розглядали по-різному. Одні з них, наприклад І.Ф. Калайдович, М.І. Греч такі утворення об’єднують під загальною назвою безвідносних ступенів якості і розташовують їх поряд зі ступенями порівняння. М.Я. Плющ розглядає два різновиди вияву інтенсивності ознаки в якісних прикметниках, виражені граматичними формами та лексико-словотвірними засобами. До першого з них належать вищий та найвищий ступені порівняння. До другого

зараховано похідні прикметники із суфіксами емоційної оцінки [4, с. 224]. А.П. Грищенко уточнює, що якісні прикметники не становлять однопланового лексико-граматичного розряду щодо міри вияву ознаки. Доказом цього є наявність у їхньому складі лексичних одиниць, яким не властиве творення вищого та найвищого ступенів порівняння. Ступенюванню не підлягають якісні прикметники з мірою ознаки, вираженою словотвірними засобами [8, с. 71]. О.О. Шахматов, В.В. Виноградов відносять зменшено-експресивні утворення до особливого розряду форм суб'єктивної оцінки якості [6, с. 28]. Більш детально це питання розглянула О.К. Безпояско. Дослідниця окремо виділяє серед прикметників категорію співвідносної інтенсивності ознаки та категорію кількісної градації ознаки [3, с. 103, с. 110]. На її думку якість ознаки, закладена в її інтенсивності, встановлюється порівнянням ступеня її вияву в інших предметах, тобто зіставляються якісні стани, у яких предмети перебувають. Вихідною одиницею при цьому виступає звичайний або помірний ступінь, який виражає ознаку поза відношенням до інших предметів і є суто об'єктивним виявом. Поняття інтенсивності поєднує в собі такі особливості, як насиченість, більшу або меншу міру її виявлення. Воно є реальним, але похідним явищем позамовної дійсності і виникає тоді, коли предмети порівнюються не за самою ознакою, а лише за її якісним станом, що встановлюється порівнянням ступеня її вияву в інших предметах, напр.: *малий – менший – найменший*. До них входять спільнокореневі лексеми із словотворчою функцією афіксальних засобів. На синтаксичному рівні провідною для них виступає роль присудка, а вже вторинною – означення-атрибута, оскільки прикметники, вжиті як ознакове слово, функціонують у позиції приіменникового залежного члена, характеризуючи його.

Інший статус має категорія кількісної градації ознаки. Лексеми, що до неї входять, мають похідний характер. Сема зменшеної кількості ознаки, як її складова, пов'язана з афіксальним способом творення. Суфікси і префікси ступенів якості, – зауважує О.К. Безпояско, – приєднуючись до твірних основ прикметників, розчленовують названу в мові ознаку, їхня семантична функція полягає в модифікації, тобто видозміні, кількісного її вияву й у напрямі неповноти, послаблення [4, с. 110]. Як і категорія співвідносної інтенсивності ознаки, категорія кількісної градації ознаки орієнтована на звичайний ступінь її вияву, яка є немаркованим, невираженим її членом. І навпаки, маркованим виступає якісний прикметник, який називає послаблену ознаку, напр.: *малий – малуватий, круглий – круглястий, жовтий – жовтавий*. Ад'єктиви – назви зменшеної кількості ознаки в предметі, функціонують у синтаксисі в ролі означення-атрибута, для яких ця роль є первинною. Але ознака може зазнавати змін не тільки стосовно ступенювання або інтенсивності вияву, але й отримувати різні оцінні тлумачення суб'єктивного плану, з погляду індивідуального сприйняття, які виявляються у них побіжно, поряд зі значенням кількісної градації ознаки.

Нормою в категорії кількісної градації ознаки виступає ступінь помірної кількості, на основі якого й формується зменшена її величина і який уходить у структуру похідної словоформи. Форми ступенів порівняння, як зазначено в “Українській граматиці”, утворюються у зв'язку з необхідністю порівняння міри, інтенсивності вияву тієї чи іншої ознаки відносно інших предметів [16, с. 75]. Порівняно з помірним ступенем, недостатній вказує на ознаку, що виявлена в предметі не повністю. “Неповнота ознаки, мовно оформлена суфіксами, – зауважує О.К. Безпояско, – є відображенням засобами мови реальності об'єктивного світу, а модифікаційні типи якісних прикметників позначають об'єктивний ступінь слабкості” [4, с. 124].

Ад'єктиви містять різнопланові значення: як такі, що характеризують предмет безпосередньо, невіддільно від його суттєвих характеристик, або опосередковано, через відношення і певні зв'язки з іншими предметами та явищами. Така специфіка зумовлена їхніми функціональними особливостями, які стали передумовою значеннєвого поділу за характером ознак: якісні й відносні. Традиційний поділ прикметників на якісні й відносні, в основі якого лежить здатність прикметників виражати ознаки безпосередньо чи опосередковано через відношення до предмета, дії, має важливе значення для з'ясування їхньої дериваційної поведінки. Так, базою для утворення назв абстрагованих ознак, прислівників, прикметників, які виражають неповний вияв ознаки, можуть бути лише якісні прикметники, у зв'язку з чим особливої уваги набувають такі першочергові моменти, як характер семантичних змін у похідних номінаціях порівняно з тими вихідними одиницями, від яких вони утворені, співвідношення словозмінної підсистеми вираження міри ознаки якісними прикметниками і власне словотворчих засобів модифікації їх семантичного плану на позначення градації міри ознаки і безвідносно до такої градації суб'єктивно-оцінного значення [18, с. 138-139]. Словоформи із семою неповноти ознаки, виражені похідними типами якісних прикметників, позначають об'єктивний ступінь слабкості цієї ознаки. Отже, лише до розряду якісних прикметників належать одиниці, які позначають безпосередні ознаки предметів, тому виступають власне-ознаками. Вони здатні крім нейтрального значення виявлятися з різною мірою або різним ступенем інтенсивності. Їхньою своєрідною типологічною характеристикою, крім нейтральних якісних характеристик предмета, виступають внутрішні словотвірні зв'язки.

У науковому обігу недостатній ступінь ознаки визначається як такий, що “передає кількісно меншу міру ознаки, ніж її міститься в звичайному прикметнику” [16, с. 167]. Утворюється він двома способами – синтетичним та аналітичним. Аналітична форма утворюється шляхом поєднання звичайного ступеня прикметника з прислівниками типу *дещо, злегка, трохи, ледь: не дуже корисний, дещо примітивний або трохи гіркуватий* [7, с. 169]. Серед синтетичних засобів, що спеціалізуються в українській мові на вираженні значення неповного ступеня вияву ознаки, домінують становлять словотворчі афікси прикметників – суфікси і

префікси. Так, С.С. Олійник, зокрема говорить про можливість суфіксації: “синтетична форма утворюється за допомогою суфіксів *-уват-*, *-(к)уват-*, *-ав-*: *гіркуватий, синюватий, жовтавий, синявий*” [13, с. 6].

Однак система засобів афіксального ад’єктивного словотвору, спеціалізованих на вираженні неповноти вияву ознаки, включає низку префіксів, препозитивних префіксоподібних компонентів та префіксоїдів. Таких формантів в українській мові порівняно небагато. Значення неповноти похідним прикметникам надають контамінований складний префікс *небез-*, утворений поєднанням частки *не* і прийменника *без*, префіксоїд *напів-*, препозитивні префіксоподібні компоненти з першою частиною *мало-*, *дрібно-*, *коротко-*, *рідко-*, *низько-*, *мілко-* та деякі прості префікси, зокрема *про-*, *при-*, *по-*, *за-*.

Префікс *небез-*, за визначенням академічного словотвору, передає певний помірний ступінь вияву ознаки, названої твірним словом [18, с. 217]. Категоричне заперечення, втілене в префіксі *без-*, частково знімається повторним запереченням, що його несе в собі префікс *не-*.

Твірними деад’єктивів з префіксом *небез-* виступають прикметники здебільшого відіменникового походження, які виражають внутрішні якості когось чи чогось: *небезвигідний* – не зовсім позбавлений вигоди, *небезгрішний* – трохи грішний, *небезінтересний* – не зовсім позбавлений інтересу, зацікавлення, те ж саме *небезуспішний*, *небезплідний*, *небезсуперечний*. Напр.: **Небезсуперечна** постструктуралістична інтерпретація, яка, на відміну від класичної, деконструє смислову структуру тексту (М. Зубрицька); *А в селянських оселях, коли зустрічаєшся з символами, бачиш сонце чи його проміння, чи соняшник – **небезінтересна** паралель* (М.Стельмах).

Деякі деривати з префіксом *небез-* утворені від прикметників, які виражають ознаки предметів за відношенням до їх призначення (*небеззахисний*) та за відношенням до того, з використанням чого вони зроблені й функціонують (*небеззбройний*).

Деад’єктиви з префіксоїдом *напів-* утворюються від різних груп прикметників. У лінгвістичній літературі він традиційно розглядається поряд з морфемою *пів-*. Однак ці афікси розрізняються перш за все в семантичному плані. Морфема *пів-* виступає на позначення половини предмета, явища, названого опорним компонентом, морфема *напів-* містить вказівку на ступінь якості, ознаки. Валентність компонента *напів-* значно ширша. Він може входити до складу не тільки прикметникових утворень, але й входити до складу іменників, дієслів та прислівників. Він поєднується з усіма лексемами, в яких тією чи іншою мірою виявлено значення неповноти якості, ознаки, дії. Розглядаючи систему якісних значень компонента *напів-*, можна зробити висновок, що семантична класифікація похідних прикметників виходить за межі традиційної, а саме: поєднуючись з цим компонентом, навіть відносні прикметники набувають якісного значення. Виділено такі групи за значенням:

- 1) “не зовсім, майже” – виражають неповноту якості: *напівширокий*, *напів’який*, *напівлегкий*, *напівтемний*, *напіврідкий*;
- 2) “у поєднанні з чимось”: *напівшерстяний*, *напівкровний*;
- 3) “схожий, подібний”: *напівміщанський*, *напівпатріархальний*;
- 4) “не зовсім подібний до вихідної одиниці”: *напівнауковий*, *напівграмотний*, *напівлегальний*.

Найуживанішими з-поміж них є власне прикметники та прикметники дієприкметникового походження, які виражають внутрішні якості кого- або чого-небудь, напр.: *напівбожевільний*, *напівгнилий*, *напівголодний*, *напівдостиглий*, *напівзотлілий*, *напівтрухлий*, *напівзаповнений*. Напр.: **Напівзаповнений** товарняк був на підході до оглядового майданчика (З газети); *У лісі, який нещодавно проснувся від зимового сну, на проталинах з **напівзотлілого** листя пробивалися перші весняні квіти* (З журналу).

Значна частина аналізованих деад’єктивів утворена від прикметників, які визначають зовнішні ознаки когось чи чогось: *напівбосий*, *напіввідкритий*, *напіврозталый*, *напівзатоплений*, *напівсивий*, *напівзаплющений*, *напівголосний*, *напівзабутий*, *напівзасипаний*, *напівзатулений*, *напіврозвалений*, *напівстертий*, *напіврозкритий*. Напр.: *Максим вийшов на річку. Тут льодом вилась **напіврозтала** дорога* (І.Багрянний); *Сидить дитина і чогось гоїдається всім тілом... І безконечна одна **напівголосна** “пісня”: їсти, їсти, їсти* (З журналу); *Рухи (у в’язня) стали **непевні та мляві, очі **напівзаплющені*****... (А.Дімаров).

Префіксоїд *напів-* поєднується також з прикметниками, які виражають ознаку за соціальним статусом особи: *напівбезробітний*, *напіввійськовий*, *напівколоніальний*.

Окремі похідні з префіксоїдом *напів-* утворилися від прикметників, які виражають ознаки за відношенням до місця (*напівпідвальный*), часу (*напівпатріархальний*), до того, з чого вони виготовлені (*напіввовняний*, *напівшкіряний*, *напіввишківковий*). Напр.: *Достить розповсюджені замовлення для сімейних свят, коли і старі і молоді одягають **яскраві футболки із **напіввишківкової** тканини*** (З журналу).

До прикметникових префіксів на позначення неповного ступеня вияву ознаки уподібнився ряд компонентів складних слів прислівникового походження, що дало підстави дослідникам кваліфікувати їх як префіксоїди або префіксоподібні компоненти. У лінгвістиці вони ще мають назву кількісно-оцінних композитів (за

визначенням Н.Ф. Клименко). На її думку, до них належать утворення, які “подають кількісну оцінку явища, дії, тобто виражають кількісний вимір ступеня виявлення чого-небудь. Багато аналізованих прикметників у той чи інший спосіб запроваджують поняття норми та її виміру, оцінки якого-небудь явища, здійснюваного в певному діапазоні” [78, с. 191].

Найуживанішим у цій функції є прислівник *мало*, який, приєднуючись до твірного прикметника, виконує функцію префіксоїда, утворює двоприметну конструкцію. За рахунок цього у похідній одиниці з’являється можливість виражати кількісно-оцінне значення неповноти вияву ознаки: *маловрожайний* – недостатньо врожайний, *маловтішний* – який не дає достатньої втіхи, певного заспокоєння, приносить мало радості (напр.: *Ми з Михайлом Амадейовичем задумались над цифрою успішності учнів. Вона була маловтішною – 78%* (Ю.Збанацький); *Сильніше обрізувати дерева слід у безурожайний чи у маловрожайний рік* (Із газети); *маловиразний* – який мало, недостатньо відображає переживання, почуття (про обличчя, очі, напр.: *маловиразні риси*) або який недостатньо яскраво або образно передає що-небудь (напр.: *маловиразна мова*), *маловивчений* – недостатньо вивчений. Напр.: *Федоров продовжує наукову діяльність, але йде навпомацки, бо працює в маловивченій на той час галузі просторових фігур* (Видатні вітчизняні географи). Значення недостатності виявляється і в усіх інших похідних з морфемою *мало-*: *малозаселений, малоздібний, малоземельний, малопродуктивний і под.* Отже, він є полісемічним, оскільки вказує на певні позиції відносно норми, способи виконання дії, часові ознаки тощо. У тлумачних словниках такі утворення розглядаються здебільшого у співвідношенні ознаки предметів з певною нормою, а саме недостатньою як у кількісному, так і в якісному вияві: недостатньо, менше, ніж потрібно, не досить; підкреслює низькі щодо норми показники. Як відомо, лексеми з елементами оцінки, крім кількісного аспекту, мають якісні показники і належать до параметричних, тому перебувають у зоні перетину полів неповноти вияву ознаки та параметричності, напр.: *малолітражна ємкість* – яка містить мало рідини; *малокаліберна гвинтівка* – невеликого калібру. Такі слова можуть позначати певний ступінь виконання дії, напр.: *малосольні огірки* – недосолені, присолені тільки трохи; а також підкреслювати ознаки способів дії, напр.: *малопомітний* – такий, якого майже не видно. Префіксоподібний компонент *мало-* поєднується здебільшого з віддіслівними прикметниками або дісприкметниками, напр.: *малозаселений, малопереконливий і под.*

Інокли прикметники з *мало-* вступають у синонімічні відношення з прикметниками, до складу яких входить компонент *дрібно-*, напр.: *малозернистий – дрібнозернистий, малокаліберний – дрібнокаліберний*. Вони можуть вказувати на відповідність певним нормам, напр.: *малометражний* – який має недостатній метраж для демонстрування фільмів протягом сеансу нормальної тривалості; він виступає синонімом до складного прикметника: *короткометражний* – який має невелику кількість метрів плівки. Деяко схожу функцію виконують складні прикметники з першою частиною *рідко-*, напр.: *рідковолосий, рідкобровий*. Вони вказують на слабкий вияв інтенсивності, концентрацію вмісту, вимір невеликої кількості за ознакою не зовсім близького розташування і достатності однорідних предметів між собою.

Незначну міру висоти, ширини, товщини, довжини установлюють прикметники з препозитивним компонентом *тонко-* (напр.: *тонкорунний, тонкоголосий, тонкобровий*); *низько* (напр.: *низькостеблій, низьконогий*). На низький, неповний вияв унормованої якості вказують прикметники типу *низькоорганізований* – який має низьку організацію, структуру будь-чого, а також “невеликий, незначний щодо кількості, сили, інтенсивності”. Компоненти *низько-* і *мало-* можуть бути взаємозамінними, пор.: *низьковрожайний – маловрожайний, низькокалорійний – малокалорійний, низькопродуктивний – малопродуктивний*.

На позначення неозначено малої кількості чого-небудь виступають похідні типу *мілководний* – який має низький рівень води, неглибокий.

Відповідно, коли в прикметниках підкреслено якість, то спостерігаємо градування властивостей; у даному випадку недостатності відносно норми, показника, що не досягає її, напр.: *малоавторитетний* – недостатньо авторитетний, подібно *малоосвічений, малорозвинений*.

Закономірністю в таких похідних є пов’язаність продуктивного, тобто високочастотного використання прикметників, що вказують на ступінь виявлення ознаки – *слабий, легкий*, і високої сполучуваності з ними віддіслівних іменників, які самі зберігають динамічні ознаки дії і, отже, зумовлюють вибір позначення властивостей: часових, кількісних, способових) цієї дії [10, с. 36-37].

Прості префікси *про-, при-, по-* надають значення неповного ступеня вияву ознаки лише поодиноким прикметникам.

Префікс *при-* вживається в двох значеннях: просторовому і міри вияву ознаки [18, с. 249]. У більшості випадків його використання зафіксоване в просторовому значенні. Другорядне значення форманта *при-* розкривається при його приєднанні до основ якісних прикметників, де він зрідка виступає як виразник неповноти вияву ознаки: *глухий – приглухий*. У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип, на думку В. М. Русанівського, зберігся “як реліктовий” [15, с. 29] і представлений небагатьма дериватами: *приглухий, пристарий*. Як зазначає В. В. Німчук, частіше прикметники, що вказують на неповну міру вияву ознаки, створюються за допомогою префікса *при-* й суфікса *-(к)уватий* [12, с. 20]: *приглухуватий, присліпуватий*,

пристаркуватий. Сьогодні використання прикметників з *при-* більш характерно для діалектної мови, особливо для гуцульських говірок — *прибілий, прижовтий, призелений, прихолодний* [15, с. 56].

Префікс *по-* також виконує дві функції. Одна з них пов'язана з ознакою, що виявляється безпосередньо після того, що назване твірним прикметником. Лише інколи вказує на деяку невідповідність нормі у бік її зниження: *старий – постарий*. Для посилення цього значення він приєднується до похідних, які вже є показниками неповноти вияву ознаки (такого значення надають їм суфікси *-уват(-юват-), -аст(-яст-)*, інколи із залученням апроксиматорів *трохи, небагато*). Напр.: *Подовгуватий вершок каменя був зубчатий і полупаний* (І.Франко); *Лище його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву* (Л.Мартович). Приєднуючись до якісних прикметників, він, на думку О.С. Мельничука, міг ще з праслов'янського періоду вказувати на більшу чи меншу міру ознаки [7, с. 179]. Проте вже у давні часи більш виразно проявлялася функція зменшеності. Тобто словотвірне значення таких похідних, як правило, дорівнювало значенню сполучення прикметника з прислівником *трохи*. Характерно, що більшість із таких префіксальних прикметників уже є позанормативними, пор.: *прохолодний, пристарий, помалий*, (розм.), *посолодкий* (діал.), *призабутий* та ін. Напр.: *Повітря було прохолодним* (З журналу)..; *Ранком муфлони приходять з поблизьких лісів..* (Із журналу); *Як відомо молодь виявляє великий інтерес до історії, до незаслужено призабутих і непоцінованих як слід творів та імен* (З газети).

У СУМі фіксується порівняно невелика кількість похідних цього лексико-словотвірного типу, а саме – 12: *побільший, поблизький, погордий, погордливий, подовгастий, подовжастий, подовгуватий, подовжній* [17, с. 618, с. 620, с. 720, с. 751], *помалий, посолодкий, постарий, потовстий* [17, с. 112, с. 352, с. 369, с. 413]. Причому всі вони мають ремарку “діалектне” чи “розмовне слово”.

Префікс *по-* може приєднуватися до непохідного прикметника (*постарий, потовстий*) і до такого, який вже містить у своєму складі суфікс, що виражає послаблений ступінь прояву ознаки, наприклад, *погордливий*. Є випадки, коли прикметник з одним і тим самим коренем може містити у своєму складі різні суфікси: *подовгастий – подовжастий – подовгуватий – подовжній*.

Прикметники з префіксом *по-* як показником ступеня прояву ознаки сьогодні активно вживаються в діалектах, особливо південно-західного наріччя. Причому в одній і тій самій говірці префікс *по-* може передавати і просто помірний вияв ознаки, і підсилювати помірний вияв ознаки. Наприклад, у бойківських говірках *помалий* означає “малуватий” [13, с. 110, с. 112]. У літературній мові таким прикметникам відповідають або ад'єктиви з суфіксом *-уват-*: *погіркий – гіркуватий, покороткий – короткуватий* або прикметники з префіксом *за-*: *помалий – замалий, повузький – завузький*.

Поширеним він буває в народно-розмовній мові й у мові художньої літератури.

Якісні прикметники характеризують власне-ознаки іменника, вказують на відношення між назвою предмета і назвою властивої предметові ознаки з вказівкою на зменшену інтенсивність її вияву.

Досліджуване словотвірне мікрополе у деяких випадках містить і експресивні, емоційні нашарування суб'єктивного характеру, доповнюючи головне, інваріантне, номінативне значення. Конотаційний стилістичний статус дериватів зумовлений характером словотвірних основ і дериваційних афіксів, які беруть участь у творенні нового елемента.

Отже, специфіка дослідження полягає в тому, що це поняття відбиває мовну функціонально-семантичну єдність. Зв'язок між компонентами, їхня взаємодія – також конкретне мовне явище. Функціонально-семантичний підхід до аналізу препозитивних афіксів на позначення неповноти вияву ознаки в прикметниках дав змогу встановити, що вони є складниками об'єктивно існуючої категорії кількісної градації ознаки, які не тільки називають ознаку, а й вказують на слабкий ступінь її вияву. Функціональний аналіз означеної групи префіксальних компонентів у складі прикметників пов'язаний із семантичною кореляцією, яка ґрунтується на поверхневій формально-граматичній структурі слова. Дериваційні префіксальні морфеми, приєднуючись до вихідної форми, вказують на послаблену ознаку. Вони співвідносні із своїми семантичними корелятами, предикатно-аргументним комплексом елементарного речення або словосполучення, що включає аргумент і супровідний предикат, які вони заміщають або модифікують. З модифікацією пов'язана часткова зміна вихідної одиниці. У структурі похідних словоформ наявний словотвірний компонент – префікс, який формує сему послабленої ознаки, вказує на невелику порівняно із звичайною міру якості. Його кореляції відносно семантичних функцій аргументів носить мотиваційний характер, пов'язаний із частиномовною належністю дериватів. В його семантичній сфері центральним компонентом виступають префіксальні прикметникові морфеми, які формуються в основному з предикатних знаків. Цю функцію виконують ті префікси, які модифікують кількісний вияв ознаки, приєднуючись до основ якісних прикметників.

Встановлено, що процес його визначеності в сучасній українській літературній мові ґрунтується на конкретних мовних засадах. Між компонентами мікросистеми виявлено ієрархічні відношення. Провідна роль належить деад'єктивам з префіксоїдом *напів-*, які здатні виражати внутрішні та зовнішні особливості означуваних предметів, а також ознаки за відношенням до місця, часу, до того, з чого вони зроблені.

Префіксоїд *напів-* належить до іменних префіксів супровідної предикатності. Модифікуючи кількісний вияв ознаки, префіксоїд є базою для виділення семантичної функції конкретизації. Сфера його використання практично не обмежена, він здатен функціонувати в усіх стилях сучасної української мови. Для компонента *напів-* характерною є кількісно-якісна семантика. Головне призначення префіксоїда – позначати недостатньо високий ступінь вияву якості, ознаки, дії. До них прилягає низка компонентів складних слів прислівникового походження з префіксоподібними компонентами *мало-, небагато-*. До цієї групи входять ад’єктиви, які містять неповну, зменшену ознаку щодо вихідної форми. Зменшена кількість ознаки, закладена в прикметнику, означає порівняно з уявно прийнятим еталоном менший ступінь її концентрації у предметі. Таке поняття ознаки є реальним, об’єктивним явищем. Однак усі прикметникові лексеми такого типу вказують на малий розмір, величину, відстань, які також мають ознаки параметричності.

Периферійними компонентами виступають прикметникові утворення з префіксоподібними компонентами типу *рідко-, дрібно-, тонко-, низько-*, а також з простими префіксами *про-, при-, по-*. Сьогодні ці форманти не є продуктивними, але заслуговують на те, щоб розглядати їх як один із засобів творення синтетичної форми прикметників на позначення недостатнього ступеня прояву ознаки.

У результаті дослідження робимо висновок про те, що категорія кількісної градації ознаки є досить розвиненою в українській мові і широко представлена на словотвірному рівні мовної структури у вигляді префіксально утворених похідних. Компоненти прикметникової префіксальної функціонально-семантичної мікросистеми об’єднані на підставі спільної для них інваріантної семантичної ознаки – неповного ступеня її вияву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аспекты семантических исследований / под рук. Н.Д. Арутюновой, А.А. Уфимцевой. – М.: Наука, 1980. – 357 с.
2. Безпояско О.К. Морфеміка української мови / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 210 с.
3. Безпояско О.К. Граматика української мови. Морфологія / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.
5. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В. Бондарко. – К.: Наука, 1984. – 136 с.
6. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // А.А. Шахматов: сб. статей. – М.: Наука, 1974. – 244 с.
7. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – 588 с.
8. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К.: Наук. думка, 1978. – 207 с.
9. Грищенко А.П. Ступені порівняння прикметників / А.П. Грищенко // “Українська мова”. Енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 2007. – С. 609.
10. Клименко Н.Ф. Морфологічна будова сучасної української мови / Н.Ф. Клименко. – К.: Наук. думка, 1975. – 208 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. [Текст] / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 416 с.
13. Олійник С. Є. Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / С. Є. Олійник. – Дніпропетровськ, 2001. – 20 с.
14. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова / М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.
15. Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. – К.: АртЕк, 2002. – 424 с.
16. Русанівський В.М. Українська граматика / В.М. Русанівський, М.А. Жовтобрюх, К.Г. Городенська; відп. ред. В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.

17. Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

18. Словотвір сучасної української літературної мови / за ред. М.А. Жовтобрюха. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.

УДК 811.161.2'373.7

ПРО ДИНАМІКУ СТІЙКИХ СЛОВОСПОЛУК ЗІ СФЕРИ РИБАЛЬСТВА

Міняйло Р.В., к. філол. н., доцент

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті подано виявлені основні образи рибальського промислу й доведено, що на динаміку утворених на їхній основі стійких словосполук впливають персоніфікація образів, а також багатозначність дієслівних і подекуди ономапопечніть іменникових складників.

Ключові слова: рибальська фразеологія, образ, символ, концепт, внутрішня форма, семантичні зрушення, структурні зміни.

Меняйло Р.В. О ДИНАМИКЕ УСТОЙЧИВЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ ИЗ СФЕРЫ РЫБОЛОВСТВА / Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля, Украина.

В статье автор представил выявленные им основные образы рыболовецкого промысла и доказал, что на динамику образованных на их основе устойчивых словосочетаний воздействуют персонификация образов, а также полисемия компонентов-глаголов и изредка ономапопечность компонентов-существительных.

Ключевые слова: рыболовецкая фразеология, образ, символ, концепт, внутренняя форма, семантические сдвиги, структурные изменения.

Minyailo R.V. ABOUT THE DYNAMICS OF FISHING IDIOMS / Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ukraine.

The most important fishing trade images are presented in the article. It is proved, that the dynamics of idioms, based upon these images, is influenced by the images personification, verbal components polysemantics and sometimes by noun components onomatopoeia.

Key words: fishing phraseological units, image, concept, symbol, inner shape, semantic progress, structural changes.

Особливе місце у фразеологічному фонді української мови посідають стійкі вислови, зумовлені професійною сферою. А цілісні досліджування цих одиниць завжди будуть актуальними, бо ж особливостями переходу від значення вихідної системи (вільного словосполучення, речення тощо) до цілісного метафоричного значення цікавило не одне покоління мовознавців, починаючи з О.Потебні.

У нашій розвідці ми поставили за мету з'ясувати причини структурно-семантичних перетворень фразеологізмів (до яких включаємо й прислів'я з приказками) рибальської сфери, об'єднавши їх навколо найголовніших образів, на основі яких вони виникли. Джерельною базою стали різноманітні словники української мови (див. список у кінці статті), а також картотека автора.

Можливість видозміни аналізованих у розвідці стійких висловів ґрунтується на збереженні їхньої внутрішньої форми (ВФ). А для проблеми її встановлення важливим є положення О.Потебні, у якому він розрізняв прислів'я образні й безобразні. Л.Скрипник про мотивованість фразеологічних одиниць (ФО) писала, що "більшість із них є образними висловами, причому образний стрижень, на якому вони виникають, може відчуватися більш чи менш виразно" [5, с. 14]. У нашому дослідженні це стійкі вислови рибальської сфери, які можна образно вживати в інших життєвих ситуаціях. Тому важливо, як наголошував В.Ужченко, знати ту ситуацію, що спричинила образ, реконструювати вихідне вільне словосполучення з прямим значенням складників, які стають матеріальним вираженням ВФ фразеологізму [6, с. 53].

Наприклад, широковідому ФО *закидати / закинути вудку (вудочку)*, як справедливо зазначають словникарі, уживають як прямо, так і переносно (ВП, с. 319). Під час переносного вживання значенням ФО буде 'натяками намагатися з'ясувати що-небудь, робити спробу домогтися чого-небудь, дістати що-небудь' (Ол91, с. 52). У деяких фразеологічних словниках укладачі вдаються до розкриття ВФ цієї фраземи: рибалка, закидаючи вудку, точно не знає, попадеться риба чи ні, і "закидає" доти, доки на неї не потрапить (Ужч98, с. 24).

Пряме й переносне вживання досліджуваних одиниць Л.Авксентьев розглядав на матеріалі художньої літератури, пор. "до самого вечора *каламутили* баграми *воду* у Пслі" (О.Гончар) і "буде кому *воду* *каламутити*, – це такий, що не всидить і не влечить" (М.Стельмах) [1, с. 14]. В. Чабаненко відтворив